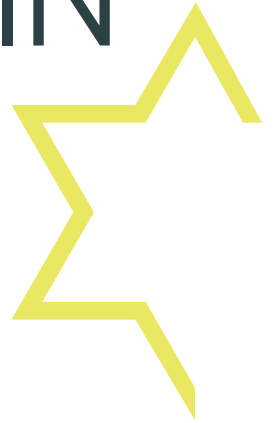

KAZERNE DOSSIN

MEMORIAAL, MUSEUM
EN DOCUMENTATIECENTRUM
OVER HOLOCAUST
EN MENSENRECHTEN

A photograph of a man wearing a white prayer cap (kippah) and a plaid shirt, sitting in a large hall with rows of green stadium seats. He is looking down with his hands clasped in front of him, appearing to be in a state of prayer or deep reflection. The image is tilted at an angle.

ENDURING SREBRENICA

EDUCATIEVE TIPS BIJ
DE TENTOONSTELLING

Vlaamse overheid

Colofon

Samenstelling: Marjan Verplancke, Yaëlle Van Crombrugge
Historisch advies: Dorien Styven
Lay out: Marjan Verplancke

Kazerne Dossin, Mechelen

Over de tentoonstelling

© Claudia Heinermann

Foto's van mannen en jongens. Honderden, duizenden, ... De vrouw is in gedachten verzonken. Ze rouwt. Om haar man? Haar zoon?

Op 11 juli 1995 worden in de Bosnische stad Srebrenica 8000 mannen en jongens omgebracht. Vermoord omdat ze moslim zijn. Een hallucinante massaslachting. Nu, 18 jaar later, zijn de wonden nog lang niet geheeld.

In de tentoonstelling 'Enduring Srebrenica' tracht de Duits-Nederlandse fotografe Claudia Heinermann de open wonden die de Balkanoorlog geslagen heeft, te vatten in woord en beeld. Voor dit project reisde ze meermaals naar Bosnië. Ze koos voor een menselijk benadering, ver weg van politieke discussies. Ze dwingt onze blik stil te staan bij een oorlog waar de wereld massaal voor weg keek.

Je kan deze foto gebruiken als opstap naar de tentoonstelling.

- Wat is het eerste woord dat je te binnen schiet als je deze foto ziet?
- Beschrijf de foto nauwkeurig. Wat kan je allemaal zien?
- Heb je een idee welke historische gebeurtenis deze foto illustreert?
- Met welke bedoeling toont de fotograaf ons deze foto? Wat is haar boodschap aan ons?
- Verzin zelf een onderschrift bij deze foto.

De tentoonstelling praktisch

WANNEER | van 11 juli 2013 tot 11 november 2013

WAAR | Kazerne Dossin, vierde verdieping van het museum

PRIJS | De toegang is inbegrepen in het ticket van het museum. De tentoonstelling apart bezoeken is momenteel niet mogelijk.

LEZINGENCYCLUS |

- Woensdag 10 juli 2013: Vooropening – vertoning Mostalgie
- September 2013: Officiële opening Enduring Srebrenica
- Donderdag 17 oktober 2013: Getuigenis van ex-Dutchbat en Belgische blauwhelmen in Bosnië
- Donderdag 7 november 2013: Vertoning 'de moeders van Srebrenica' en Bas Vroeghe over traumafotografie

EDUCATIEF | Kazerne Dossin voorziet geen gegidste rondleidingen in de tentoonstelling. Wel stelden we een educatieve fiche op om met jongeren rond dit thema te werken. Al het materiaal dat in deze fiche wordt vermeld, is beschikbaar op de educatieve dienst van Kazerne Dossin. Stuur een mailtje naar yaelle.vancrombrugge@kazernedossin.eu

Historische context

Srebrenica ligt vandaag in Bosnië en Herzegovina. Om het drama van Srebrenica te kunnen begrijpen, moeten we ver teruggaan in het verleden. In 1440 veroveren de Ottomanen (de Turken) het stadje. Daarop worden de meeste inwoners moslim. In het Ottomaanse Rijk wonen volkeren meestal allemaal door elkaar. Hierdoor eisen meerdere etnische groepen dezelfde gebieden op. Vanaf 1878 ligt Bosnië en Herzegovina in het Oostenrijks-Hongaarse Rijk. Na de Eerste Wereldoorlog wordt het gebied samen met Servië, Montenegro, Kroatië, Macedonië, en een groot deel van Slovenië in een nieuw land verenigd : Joegoslavië. Serviërs nemen de leiding van het Bosnische gebied op zich en onderdrukken de Bosniaks (Bosnische moslims) en Kroaten.

Tussen 1941 en 1945 zijn de Kroaten bondgenoten van nazi-Duitsland. Zij gebruiken hun nieuwe positie om wraak te nemen. Net als Joden en Zigeuners worden Serviërs verdreven, gedeporteerd of gedood. In 1945 wordt Josip Broz, beter bekend als 'Tito', president van een communistisch Joegoslavië. Hij dwingt de verschillende volkeren in het land als Joegoslaven in één staat samen te leven.

Na Tito's dood in 1980 lopen de oude spanningen meteen weer op. Het nationalisme onder de verschillende bevolkingsgroepen groeit. Serviërs en Bosniaks komen opnieuw tegenover elkaar te staan. De moslims zijn bang ingelijfd te worden in een Groot-Servië dat alle Serven verenigt, en waar Bosniaks door de Serviërs onderdrukt zullen worden. Zo ver komt het niet. Na Slovenië en Kroatië in 1991, verklaart Bosnië en Herzegovina zich in maart 1992 onafhankelijk. De Bosnische Serviërs gaan niet akkoord en eisen grote stukken van Bosnië en Herzegovina op om een Servische Republiek te vormen. De Bosnische burgeroorlog breekt uit en in het gebied vinden etnische zuiveringen plaats : Bosnische Serviërs vervolgen, folteren en vermoorden andere etnische groepen, en sluiten hen in kampen op.

In juni 1992 grijpt de VN in en stuurt een vredesmacht naar Bosnië en Herzegovina. De VN-troepen staan in voor *safe areas*, stadjes en dorpen in Servisch gebied waar Bosniaks een veilig onderkomen vinden. Op 11 juli 1995 verschaffen Servische troepen onder leiding van generaal Ratko Mladić zich met tanks toegang tot de enclave Sre-

Kaart van *safe area* Srebrenica met aanduiding van de observatieposten.

enica. De internationale gemeenschap en de Nederlandse blauwhelmen van het Dutch battalion (Dutchbat) die de veiligheid in Srebrenica moesten garanderen, falen in het beschermen van de bevolking.

Een enorme vluchtelingenstroom komt op gang. 10.000 tot 15.000 moslims – de meerderheid mannen – proberen te voet naar centraal Bosnië te vluchten. Een groot deel van hen wordt onderweg vermoord. Naar schatting 25.000 Bosniaks – vooral vrouwen, kinderen en bejaarden – worden door de Serviërs met bussen en vrachtwagens uit Srebrenica weggevoerd. De jongens en mannen onder hen – meer dan 8.000 personen – worden vermoord. De moord op deze Bosnische moslims, ook wel het drama van Srebrenica genoemd, wordt gezien als de ergste daad van genocide in Europa sinds de Tweede Wereldoorlog.

Het Verdrag van Dayton maakt op 14 december 1995 een einde aan de Bosnische oorlog. Bosnië en Herzegovina bestaat voortaan uit twee administratieve delen: de Federatie van Bosnië en Herzegovina, en de Servische Republiek. Vanwege de op grote schaal geschonden mensenrechten in het land, richtte de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties al in 1993 het Joegoslavië-tribunaal op. Deze instelling berecht personen die van oorlogsmisdaden worden verdacht, en beschermt het internationaal humanitair recht. In 2007 erkende ook het Internationale Gerechtshof van de Verenigde Naties de gebeurtenissen in Srebrenica als een genocide.

link dossin herman

Tip

Meer informatie over de historische context vind je in:

- Zwaan, T., "Crisis en genocide in Joegoslavië, 1985-1995", in: Boender, B. & ten Have, W., *De Holocaust en andere genocides, een inleiding*, NIOD / Amsterdam University Press, Amsterdam, 2012
- het onderzoeksrapport van het NIOD (Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies): <http://www.srebrenica.nl/Pages/OOR/23/313.bGFuZz1OTA.html>

De ondertekening van het Dayton-verdrag op 14 december 1995 in Parijs.
foto: Wikimedia.

Stoffelijke resten van de slachtoffers wachten om begraven te worden.
foto: Claudia Heinermann.

Didactische tips

De oorlog in Joegoslavië tussen 1992 en 1995 is een bijzonder complex gegeven. Serviërs vochten tegen Bosnische en Kroatische moslims, Kroaten tegen Bosnische moslims en Serviërs, Bosnische moslims tegen Kroaten en Serviërs.

Het kan een goed idee zijn rond thema's te werken, die ook in andere historische contexten relevant zijn. Hieronder vind je vijf suggesties (Nationalisme, Genocide, De tegenstem, Berechtiging en Traumaverwerking). Het is mogelijk één of meerdere thema's uit te kiezen of elk thema aan een ander groepje toe te wijzen. Op dezelfde manier kunnen de teksten verdeeld worden over de verschillende leden van een groep.

Nationalisme

Inleiding

Hoewel het zeker niet de enige factor is om de crisis in ex-Joegoslavië te verklaren, hebben extreme gevoelens van nationalisme toch een bepalende rol gespeeld in de polarisatie tussen de verschillende bevolkingsgroepen. Nationalisme is in onze eigen Belgische samenleving een bijzonder actueel gegeven. De foto's en tekstfragmenten vormen een uitnodiging om dit mechanisme nader te bekijken.

Opdrachten

1. Lees de tekstfragmenten en bekijk de beelden over nationalisme in ex-Joegoslavië.
2. Formuleer een definitie van het begrip 'nationalisme'. Vergelijk je definitie met bestaande definities.
3. Lees nu de tekstfragmenten en bekijk de beelden over België.
4. Zoek zelf in de media artikels, foto's of filmpjes die Vlaamse of Waalse vooroordelen of discriminatie illustreren.
5. Noteer de gelijkenissen tussen het nationalisme in beide situaties (Joegoslavië en België).
6. Noteer de verschillen tussen het nationalisme in beide situaties (Joegoslavië en België).
7. Akkoord of niet akkoord? Geef commentaar op de volgende uitspraak van Richard Aldington: "Nationalisme is een dwaze haan die op zijn eigen mestvaal kraait."

Antwoorden

2. Andere definities van 'nationalisme':

- nationalisme: politiek streven naar een eigen land of naar meer macht voor het eigen land. Bvb.: 'het Catalaanse nationalisme'. (Gevonden op <http://www.wornden.org>)
- nationalisme: soort van nationaal bewustzijn. Men voelt zich door taal, gewoontes, een vlag en het volkslied sterk met elkaar verbonden. (Gevonden op <http://www.digischool.nl>)
- nationalisme: streven van een volk staatkundig onafhankelijk te worden of die onafhankelijkheid veilig te stellen. (Gevonden op <http://www.go2war2.nl>)
- nationalisme: ideologie gebaseerd op het idee dat mensen trouw zijn aan de eigen staat, natie of volk. Een gematigde vorm van nationalisme kan een land ten goede komen: de burgers voelen zich meer betrokken bij grote kwesties van hun samenleving en zijn bereid hun land tegen buitenlandse dreigingen te verdedigen. Aan een meer fervent nationalisme kleven veel nadelen en risico's. (Gevonden op <http://www.amnesty.nl>)

5. teruggrijpen naar het verleden (symbolen, folklore); slachtofferrol (bitterheid over een reële of overdreven 'onrechtvaardige' behandeling in het verleden); kritiek op geldstromen; streven naar onafhankelijkheid; zwart maken van de andere groep (wij-zij denken, zondebokmechanisme), ...
6. In België uit nationalisme zich over het algemeen enkel met woorden, niet met geweld.

Lesimpulsen

Van woorden naar daden in ex-Joegoslavië

“Een van de eerste voortekenen van de crisis in Joegoslavië na 1980 was de groeiende drang naar autonomie onder de Albanezen in de zuidelijke provincie Kosovo. (...) Als reactie op het onafhankelijkheidsstreven ontstond er in Kosovo een Servische etnisch-nationalistische beweging onder de Servische en Montenegrijnse minderheid. In propagandamateriaal werden de Albanezen afgeschilderd als primitieve barbaren die expres veel kinderen namen om andere rassen in aantal te overtreffen. Ze zouden hardwerkende Servische en Montenegrijnse boeren willen doden, hun land afpakken en hun vrouwen verkrachten. Albanezen zouden zich willen afscheiden van Servië en zich bij Albanië willen aansluiten. Hoewel er nauwelijks bewijs bestond voor deze aantijgingen, voedden ze de heersende gevoelens van angst en onveiligheid onder de lokale Servische bevolking. Dit mechanisme van polarisatie zou zich in de decennia die volgden nog vaak herhalen in Joegoslavië. Als gevolg van de toenemende instabiliteit en onveiligheid begonnen bevolkingsgroepen elkaar als bedreigend en zichzelf als slachtoffers te beschouwen. Dergelijke angstgevoelens leidden doorgaans tot een bekrompen en beeldbevestigend beeld van de werkelijkheid, waarin de ‘vijand’ alleen met geweld kan worden bestreden.”

In 1986 stelde een groep Servische intellectuelen en schrijvers het Servisch Memorandum op. Dit document schetste een radicale etnisch-nationalistische visie op de positie van Servië binnen Joegoslavië. Onder het bewind van Tito waren de Serviërs altijd slecht behandeld, zo vonden de opstellers. De Serviërs waren van mening dat ze de grootste militaire bijdrage hadden geleverd aan beide wereldoorlogen en zwaarder dan andere bevolkingsgroepen hadden geleden. (...) Volgens het memorandum was het ideaal van een onafhankelijk Groot-Servië nog steeds een verdedigbaar streven.”

“Het Servische nationalisme leidde tot reacties in de andere republieken. In Slovenië verscheen een document, ‘Bijdragen aan het Sloveense nationale programma’ dat opriep tot het sluiten van de Sloveense gelederen, schande sprak van de grote economische en financiële bijdrage van Slovenië aan de federatie en stelde dat het misschien beter was als Slovenië zich zou afscheiden van Joegoslavië. (...) Ten slotte (...) verklaarde Slovenië zich in juni 1991 onafhankelijk. (...)”

“Ook Kroatië reageerde op de opkomst van de nationalistische beweging in Servië. (...) In 1989 werd de nationalistische Kroatische Democratische Unie (HDZ) opgericht, waarvan Franjo Tuđman de leider werd. (...) De HDZ begon een nationalistische campagne in Kroatië. In deze campagne werd bewust verwezen naar oude Kroatische symbolen, de droom van een Groot-Kroatisch Rijk en de Ustaša-beweging van voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog. De campagne richtte zich ook op de mogelijke Servische dreiging en de ‘barbaarse’ inborst van de Serviërs. Tijdens massabijeenkomsten maakte Tuđman opmerkingen als: ‘Goddank is mijn vrouw niet joods of Servisch’ en ‘Bosnië en Herzegovina behoort tot de Kroatische natie’. Hij werd luid toegejuicht. (...) In april 1990 won de HDZ de verkiezingen met grote overmacht en in mei werd Tuđman president van Kroatië. De onafhankelijkheidsverklaring volgde in juni 1991”

Uiteindelijk worden al deze woorden ook omgezet in daden. Buiten het leger om vormen zich onofficiële (paramilitaire) strijdmachten. Ze waren verantwoordelijk voor veel van de meest extreme wreedheden die in de eerste helft van de jaren negentig werden begaan tegen weerloze burgers in Joegoslavië.

Bron: ZWAAN, T., 2012, p. 125-132.

Op deze foto zie je Servische paramilitairen die de Kroatische vlag verbranden tijdens de inname van een dorp, najaar 1991. Foto: Ron Haviv, © NIOD.

Leden van een Servische paramilitaire eenheid schoppen tegen de lichamen van de eerste moslimdoden in de oorlog in Bosnië, voorjaar 1992. © NIOD.

Verhitte gemoederen in ons eigen land

Denderleeuw keurt Vlaams Manifest goed

"In Denderleeuw heeft de bestuurscoalitie van N-VA, CD&V

en Open VLD het 'Vlaams manifest' goedgekeurd. (...) Nieuwe anderstalige inwoners worden bij hun aanmelding in de gemeente gewezen op het Vlaamse karakter van de gemeente en de inspanningen die de gemeente levert. In het straatbeeld zullen Vlaamse leeuwen op de nieuwe straatnaamborden prijken, op invalswegen worden borden geplaatst met als opschrift 'Denderleeuw: een Vlaamse gemeente!' en alle gemeentelijke gebouwen worden voorzien van Vlaamse vlaggen. Meer- en anderstalige uithangborden en reclame worden als ongepast beschouwd. Er wordt gevraagd dat handelaars, middenstanders, verhuurkantoren, vrije beroepen en bedrijven hun klanten in het Nederlands aanspreken en dat ook op briefhoofden, bestelbons en rekeningen te doen. Nutsmaatschappijen en hun onderaannemers die voor wegsignalisatie een andere taal gebruiken, mogen een GAS-boete verwachten. Een klachtenregister moet alle inbreuken op het 'Vlaams manifest' registreren en jaarlijks zal een verslag worden opgemaakt zodat het beleid 'passende acties kan ondernemen'."

Bron: http://www.standaard.be/cnt/DMF20130627_00639645#

"Vlamingen zijn niet anti-Waals"

"Vlamingen zijn niet anti-Waals (wat een Quatsch zeg!) maar misschien anti-hangmat-socialisme, anti-francofone inwijkingelingen-arrogantie, pro-wereldculturen zolang deze de onze niet willen uitroeien, enz..."

Bron: gelezen in een reactie op www.knack.be, 15 juli 2012)

Filmpje: Franstaligen niet welkom in Brusselse koten

Journalist: "Studenten. VUB. Nederlandstalig. De affiche is duidelijk, Franstaligen zijn niet welkom op dit studentenkot in de Kroonlaan in Elsene. Gemeenteraadslid Geoffry Roucourt heeft de kat de bel aangebonden."

Geoffry Roucourt: "Ik dacht eerst dat het misschien een gebouw van de VUB was. Maar blijkbaar is dat niet het geval. Ik heb het op de site van de VUB gecheckt. En het was niet gemeld. En ik denk ook niet dat de VUB zoiets zou schrijven. Want er zijn ook Erasmusstudenten in de koten van de VUB."

Journalist: "Dit is niet het enige kot dat geen Franstalige studenten aanvaardt. Pieter-Jan Huyghebaert zat twee jaar op kot in het Aaneessensplein in het centrum van Brussel."

Pieter-Jan Huyghebaert: "Toen ik daar net op kot wou komen, toen heeft mijn kotbazin verteld dat ze slechte ervaringen had met Franstalige studenten. En dat ze dus liefst Nederlandstaligen had."

Journalist: "Wat zijn die slechte ervaringen dan?"

Pieter-Jan Huyghebaert: "Ze vertelde dat die over het algemeen vuiler waren, etensresten lieten staan, de afwas niet deden, zo van die dingen."

Journalist: "De Franstalige studenten zouden dus vuiler zijn dan hun Nederlandstalige studiegenoten. Je kan dat op z'n minst een grove veralgemening noemen."

Geoffry Roucourt: "Ik heb al een mail gestuurd naar het centrum voor gelijke kansen. Om te vragen of het discriminerend is of niet."

Journalist: "Ondertussen heeft het Centrum voor Gelijke Kansen gereageerd. Volgens hen gaat het inderdaad om discriminatie."

Bekijk het filmpje op: <http://www.tvbrussel.be/nl/video/4/franstaligen-niet-welkom-studentenkoten>

“Les hordes barbares”

“Encore combien de temps devons-nous tolérer la cohabitation avec les hordes de barbares venues du nord?”

Bron: gelezen op Le forum de discussion francophone pluraliste et indépendant pour la solidarité Wallonie - Bruxelles et périphérie, 5/07/2013.

Filmpje “On n’entend plus chanter les sales Flamands”

Bekijk het filmpje over een match tussen Sporting Charleroi en Waasland-Beveren.

Bron: <http://www.youtube.com/watch?v=4TqMV8ww0Zw>

Genocide

Inleiding

De val van de moslimenclave Srebrenica is door de VN erkend als een daad van genocide. We staan niet stil bij de politieke, historische en juridische discussies rond de legitimiteit van deze term¹. Interessanter is het te kijken wat deze moord op zo'n 8000 onschuldige en ongewapende mannen en jongens voor de betrokkenen betekent. Waar komt collectief geweld op dergelijke gigantische schaal vandaan? En wat brengt het teweeg?

Opdrachten

- Als je weet dat het Griekse GENOS 'volk' betekent en CIDE naar het Latijnse CAEDERE ('doden') verwijst, wat is een synoniem voor de term 'genocide'?
- Zoek op het internet twee definities van de term 'genocide', de definitie van Raphaël Lemkin en die van de VN. Bekijk ook de cartoon 'Genocide is like...' en leg hem uit aan de hand van elementen uit de definities.
- Bekijk het videofragment waarin één van de uitvoerders van het geweld het woord neemt. Noteer enkele elementen die ervoor zorgen dat hij zich minder schuldig voelt over wat hij doet.
- Lees het verhaal van moslima Kada Hotic, één van de weduwen van Srebrenica. Vul in het schema aan: wat wordt er gezegd over de betrokkenen in dit verhaal?

Moslimvluchtelingen	
Servische buurjongens	
Bosnisch-Servische soldaten	
Nederlandse blauwhelmen	
De televisie	
Ratko Mladić	

- Lees de brief van Dutchbat 'Jan'. Vul in het schema aan: wat wordt er gezegd over de betrokkenen in dit verhaal?

Moslimvluchtelingen	
Bosnisch-Servische soldaten	
Nederlandse blauwhelmen	
De televisie	
Ratko Mladić	

¹ Volgens veel historici kan het drama van Srebrenica moeilijk een genocide genoemd worden. Zie bijvoorbeeld STEINBERG, M., *The genocide, history or legal tangle*.

Antwoorden

- 'volkerenmoord'
- Lemkin: 'genocide is de vernietiging van een volk of van een etnische groep'
  - De Verenigde Naties namen in 1948 het Verdrag inzake de voorkoming en de bestraffing van genocide aan, waarin genocide wordt verboden. Deze conventie definieert in artikel 2 genocide als: "een van de volgende handelingen, gepleegd met de bedoeling om een nationale, etnische, godsdienstige groep, dan wel een groep, behorende tot een bepaald ras, geheel of gedeeltelijk als zodanig te vernietigen: 'het doden van leden van de groep; het toebrengen van ernstig lichamelijk of geestelijk letsel aan leden van de groep; het opzettelijk aan de groep opleggen van levensvoorwaarden die gericht zijn op haar gehele of gedeeltelijke lichamelijke vernietiging; het nemen van maatregelen, bedoeld om geboorten binnen de groep te voorkomen en het gewelddadig overbrengen van kinderen van de groep naar een andere groep".
- Wij zijn niet de slechten, de anderen zijn de slechten.
  - Wij hebben geen andere keuze, we moeten ons wel verdedigen.
  - De anderen zijn niet zoals wij, zij zijn maar dieren.

Moslimvluchtelingen	angstig, doodsbang, hoopvol
Servische buurjongens	ontdaan maar geen reactie
Bosnisch-Servische soldaten	brutaal, valse beloftes
Nederlandse blauwhelmen	doen of ze niets horen, 'no problema'
De televisie	filmt Servische propaganda
Ratko Mladić	valse goedhartigheid, valse beloften

Bosnische moslims	granaat
Bosnisch-Servische soldaten	tieren, sleuren
Nederlandse blauwhelmen	gewond, gevangen, waken, beschermen, niet weten wat doen
De televisie	valse propaganda
Ratko Mladić	leiding over de troepen

Lesimpulsen

'Genocide is like...!', cartoon van Rupert, 2008.

Over daders

"In de eerste plaats vielen er vele doden onder alle strijdende partijen en gingen er veel gebouwen en bezittingen verloren. Ten tweede droegen alle partijen bij aan de ontwikkelingen die tot de oorlog leidden, zij het op verschillende manieren. Bovendien hebben alle partijen zich tijdens de oorlog in diverse gevallen schuldig gemaakt aan gruweldaden en massaslachtingen. Geen enkele partij, etnische groep of bevolkingsgroep kan dus worden beschouwd als enige dader, zoals er ook niet één slachtoffergroep is. Sterker nog: binnen elke betrokken etnische categorie waren er zowel daders als slachtoffers. Dat betekent overigens niet dat alle partijen in gelijke mate aansprakelijk en schuldig zijn. De Bosnische Serviërs begonnen de eigenlijke oorlog, met doorslaggevende militaire steun uit Servië zelf. Bovendien pleegden Servische troepen veel meer oorlogsmisdaden dan de andere betrokken partijen."

Bron: Zwaan, T., 2012, p. 134.

Het verhaal van de Panthers.

In dit videografment hoor je één van de uitvoerders van het geweld aan het woord. Je kan het fragment terugvinden op de website van Kazerne Dossin. Hieronder vind je wat hij zegt.

Aanvoerder van de aanvalstroepen: "Bij iedereen is het zo, burgers of mensen van een overheid, als je zegt dat je Serviër bent, denken ze dat je bent zoals in de geruchten. Ik zeg dan, dat's niet wat in onze kranten staat. Jullie media vergissen zich. Al die dingen gebeuren net met onze kinderen en onze vrouwen. De mensen geloofden me niet. We verdedigen ons land dat moslims en Kroaten af willen pakken. Ze proberen eigenlijk een islamitisch land op te bouwen, midden in de republiek der Serviërs. Dit land hier is al duizend jaar Servisch gebied. Ze wilden er islamitisch gebied van maken, dat kan niet. We hebben niet 't gevoel tegen mensen te vechten. Wel tegen dieren. Mensen doen zulke dingen niet met kinderen, met burgers. Onze soldaten... ik ben nu ruim een jaar bij het leger, wij doen burgers geen kwaad. Wij vallen nooit een dorp aan. 't Enige wat we moeten doen is ze uit ons gebied krijgen. Ze zeggen dat we moslimvrouwen verkrachten. Dat is nooit gebeurd. Onze soldaten, voor zover ik weet na dertien maanden dienst hier, wij hebben nooit een moslimvrouw verkracht, dat kan ook niet want ze zijn niet in ons gebied."

Aanvoerder van 'De panthers', een paramilitaire groepering

Het verhaal van Kada Hotic

De stad Srebrenica telde 37.000 inwoners: 27.000 moslims en 9.000 Serviërs. Toen in april 1992 de burgeroorlog in Bosnië losbarstte, werd Srebrenica meteen een doelwit. Op 18 april 1993 riepen de Verenigde Naties de stad uit tot 'Safe Area', maar de oorlog ging er gewoon door. In 1994 moesten Nederlandse blauwhelmen (Dutchbat) de zone gaan bewaken. Zij installeerden hun kamp in een oude fabriek, dichtbij Potocari. Het Bosnisch-Servisch (VRS) leger kwam de afspraken voor de Safe Area niet na: onder het bevel van generaal Mladić, zetten zij de aanval in. Op 11 juli 1995 werd heel Srebrenica omsingeld. Het VN-hoofdkantoor in Sarajevo kon de Dutchbatters geen luchtsteun verlenen omdat de aanvraagprocedure niet correct verlopen was... Meer dan twintigduizend doods-bange mensen waren ondertussen op weg naar het Dutchbat-kamp in Potocari. Kada Hotic was één van hen:

"De mensen waren in paniek, iedereen schreeuwde om hulp. Ik ging samen met mijn man, mijn zoon, een broer en mijn schoonzus ook op weg naar het VN-kamp in Potocari. Er was zoveel volk, iedereen was doodsbang. De zon brandde. Ik wou de hand van mijn zoon nemen, maar dat vond hij wellicht te flauw. Hij was een grote jongen. Servische buurjongens, die normaal zijn vrienden waren, stonden langs de weg toe te kijken hoe we daar tussen die massa mensen naar Potocari aan-schoven. Ze waren ontdaan, dat zag je, maar ze reageerden niet.

Omdat iedereen zo bang was, stelden we elkaar gerust: "Ach, het is intimidatie". "Hou toch eens op met jammeren," zei mijn man, "Dutchbat is er toch ook nog." Ik kreeg weer wat adem. Plots begon een vrouw te schreeuwen: "Ze hebben mijn zoon vermoord, ze hebben mijn zoon vermoord!" Aan een huisje zag ik tegen de muur drie lijken van mannen liggen. Hun mond en ogen stonden wijd open, alsof ze verwonderd naar boven keken, naar de hemel die op hen wachtte. Bloed sijpelde langs hun hoofd, over hun hemden. Ik had geen schot gehoord! Maar de massa was ook zo luidruchtig. Ik denk dat ik toen pas besepte dat we regelrecht naar een catastrofe gingen. Verder lagen nog meer lijken. Ik durfde bijna niet meer te kijken, er niet meer over te spreken. Mijn mond was droog. Toen we bijna aan de industriezone kwamen, werd mijn broer door een VRS-soldaat uit de rangen gehaald. "Jij, meekomen!" Ik heb hem nooit meer teruggezien.

In het VN-kamp in Potocari was er ontzettend veel volk. Zo'n vijfduizend mensen stonden binnen de hekkens van het VN-kamp, rond de anderen die op de straten en in het veld rond het VN-kamp stonden – zo'n twintigduizend heb ik achteraf vernomen – hadden de Nederlandse blauwhelmen prikkeldraad geplaatst. "We hebben dorst," klaagden we. "Help ons please." Ze deden of ze ons niet hoorden, of zeiden "no problem", geen probleem.

Even na vier uur in de namiddag dook plots Ratko Mladić op. Zijn aanwezigheid nam ons laatste greintje hoop weg. Hij werd gevolgd door de Servische televisie. De camera's regis-

treerden zijn valse goedhartigheid. Gemoedelijk deelde hij voedsel uit aan hongerige mensen maar zodra de camera's zich wegdraaiden, werd alles weer afgenomen. Mladić zei voortdurend: "Je moet niet bang zijn, er zal niks gebeuren. We zullen jullie in veiligheid brengen."

Mijn andere broer had een van mijn zonen meegenomen op zijn vlucht door de bossen. De Serviërs hebben ze onderschept en deden belofte: "Geef u over, er gebeurt niks." Velen dachten: "Als we ons overgeven, laten ze ons leven." Dan zijn we gewoon gevangenen. Mijn zoon en broer hebben allicht ook zo geredeneerd. Ze zijn nooit teruggekeerd."

Het werd voor iedereen de langste nacht van hun leven. Voor veel mannen werd het hun laatste. De volgende dag kwamen tientallen bussen en vrachtwagens aangereden. Ik probeerde bij mijn man en zoon te blijven maar toen we opstapten, werden we van elkaar gescheiden. Mijn man en zoon werden weggebracht. Ik heb ze geroepen. Mijn man duwde onze tassen in mijn handen, alsof hij besepte dat hij niks meer zou nodig hebben. Mijn zoon keek nog even om en haalde zijn schouders op. Op de bus liep ik meteen naar een venster en probeerde hen te zoeken. Toen zag ik dat alle mannen werden tegengehouden en van de vrouwen werden gescheiden. Ik heb mijn man en zoon nooit meer teruggezien."

De mannen van 12 tot 77 werden van de vrouwen gescheiden om over hun zogenaamde 'oorlogsmisdaden' te worden ondervraagd. Zo'n 23.000 vrouwen en kinderen werden weggevoerd naar vluchtelingenkampen. Honderden mannen werden in vrachtwagens en hangaars vastgehouden en later gedood. Ook de duizenden moslims die via de heuvels waren gevlucht, werden opgepakt en vermoord. Van 12 tot 16 juli gingen de slachtingen om en rond Srebrenica door. De VN-blauwhelmen verlieten Srebrenica en kwamen op 22 juli in de Kroatische hoofdstad Zagreb aan.

Bron: Vanlerberghe, J., *Tien jaar geleden, de genocide van Srebrenica*, Uitpers nummer 64, 6de jg., mei 2005.

Over slachtoffers

"Volgens het meest recente onderzoek van het Onderzoeks- en Documentatiecentrum in Sarajevo, en de demografische gegevens van het bureau van de Aanklager van het ICTY, zijn er van de 1,89 miljoen Bosnische moslims zo'n 60.000 vermoord. Van de 1,36 miljoen Serven in Bosnië zijn er ongeveer 25.000 vermoord, en aan de Kroatische kant waren er bijna 8.000 slachtoffers. Aan de kant van de Bosnische moslims vielen er dus de meeste slachtoffers, meer dan twee keer zoveel als aan Servische zijde, en bijna acht keer meer dan aan Kroatische zijde. In totaal kwamen er bijna evenveel burgers als soldaten om het leven. Hoewel mannen van alle drie de strijdende partijen zich schuldig maakten aan verkrachtingen van vrouwen uit 'vijandelijke groepen', kan alleen de systematische verkrachting van moslimvrouwen worden beschouwd als doelbewuste oorlogsstrategie en 'ethnische zuivering' van Servische kant."

Bron: Zwaan, T., 2012, p. 133.

Uit de brief van 'Jan' (Dutchbat III)

"Zagreb, 22 juli 1995.

Ik zal me deze julimaand altijd als een maand van ellende herinneren. Ellende en niets dan ellende. Eerst leek alles nog betrekkelijk gewoon. Wel werd er iedere dag geschoten. Op de zesde ontploften er twee raketten die vlakbij het kamp neerkwamen. We wachtten in de bunker tot het voorbij was. Het is nu echt oorlog, ging het door me heen. En al maar weer was er bunkeralarm en al maar weer waren er explosies. Iedereen scheen op iedereen te schieten. Overal hoorde je: "Waar blijft die luchtsteun?" Die was ons toch beloofd als het te erg zou worden?

Toen gebeurde waar we zo bang voor waren. Eén van ons werd zwaar gewond binnen gebracht. Getroffen door een handgranaat van de moslims, die wij juist tegen de Bosnische Serviërs moesten beschermen. Het was om gek van te worden. Die smeerlappen schoten op hun helpers!

Op maandag en dinsdag brak de hel pas echt los. Van alle kanten stroomden de vluchtelingen naar het kamp. Mensen die liepen, mensen die renden, mensen die in een vrachtauto van ons mee konden rijden. Overal hingen, zaten, stonden en lagen ze.

Inmiddels was wel duidelijk geworden dat de hele enclave in handen van de Bosnische Serviërs onder leiding van generaal Mladić was. Van de beloofde vliegtuigen natuurlijk geen spoor. Mladić had ook 30 Dutchbatters in handen die hij krijgsgevangens had gemaakt.

Er zaten wel 4.000 of 5.000 mensen in de hal. We hadden maar vier wc's en nog maar voor een paar mensen eten. De stank en hitte waren ondraaglijk. We werkten ons in het zweet om een paar noodvoorzieningen voor hen te regelen. De volgende dag kwam het bevel: wapens neerleggen en een menselijk schild vormen om de vluchtelingen op het kampement te beschermen. We zagen de Bosnische Serviërs de heuvel af komen. Hoe konden we die tegen houden? En rondom de compound verbleven nog eens ongeveer 20.000 moslim-vluchtelingen, vooral vrouwen, kinderen en bejaarden. Van een andere soldaat hoorde ik een paar dagen later dat ongeveer 10.000 à 15.000 mannen te voet de enclave hebben verlaten om naar veilig moslimgebied te ontkomen. Toen kwamen de eerste bussen en vrachtauto's om de vluchtelingen weg te brengen. Naar 'veilig gebied in centraal Bosnië', hoorde je van alle kanten. Maar er was veel te weinig vervoer. De meeste mensen moesten de nacht bij ons doorbrengen. Ik waakte die nacht buiten tussen de vluchtelingen. We hebben de grootste moeite gehad om de mensen rustig te houden.

'De val van Srebrenica' door Geert Schreuder (in opdracht van Herinneringscentrum Kamp Westerbork)

De volgende dag wilde iedereen weg. De Bosnische Serviërs stonden met hun geweer in de aanslag. Zouden er wel genoeg bussen en vrachtwagens zijn? Ik zag hoe vrouwen en kinderen naar de bussen werden gesleurd. Vooraan stond de Servische commandant te tieren. Hij wilde iedereen zo snel mogelijk weg en de vrouwen en de mannen van elkaar scheiden. Ik zag hoe onze luitenant bij de bus stond en niet wist wat te doen. Kinderen keken angstig naar de mannen met geweren. Ze schreeuwden, riepen om hun vaders die werden weggedreven. Wat een gedrang. De bussen werden bestormd. Mensen vielen, zakten in elkaar, bejaarden raakten beknelde. Zelf ben ik met een brancard in de weer geweest om de zieken en invaliden te helpen. Maar de stroom mensen was niet in bedwang te houden, echt waar, het was een hel. En weet je wat er toen gebeurde? Ineens deelden de Bosnische Serviërs brood en water uit. En de tv-camera's maar zoemen! Toen die werden opgeborgen, werden de broden zelfs weer uit de handen van de moslims gerukt. Het ging om het plaatje voor de televisie, zodat de hele wereld zou zien hoe menselijk de Serviërs wel waren! Je reinste propaganda was het.

Toen alles voorbij was, liepen we als verdoofd door het kamp. Ons werk zat erop. Het was op een fiasco uitgelopen. Op de 22e zijn we in Zagreb, de hoofdstad van Kroatië aangekomen. Er werd ons een feest opgedrongen waar de meesten van ons helemaal geen zin in hadden. Wat zou er toch met die vluchtelingen gebeurd zijn? Het gonst nog in mijn hoofd."

Bron: van der Veen, H., De val van Srebrenica, lesbrief voor het basisonderwijs, Herinneringscentrum Westerbork, 2006.

De tegenstem

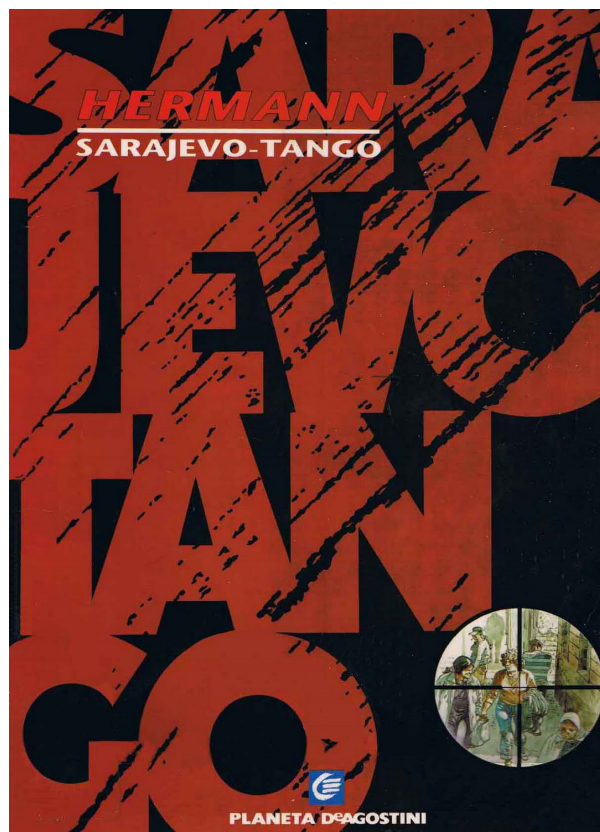
Inleiding

In elke context van groepsgeweld vinden we gelijkaardige 'mechanismen' terug die het geweld doen escaleren. Wat we ook in elke context van collectief geweld terug vinden, is de 'tegenstem': mensen die, hoe moeilijk en gevaarlijk de omstandigheden ook zijn, het lef hebben om in te roeien tegen de stroom en hun protest luidop te laten weerklinken. Ook het conflict in de Balkan, dat het leven kostte aan tienduizenden mensen, liet het Westen niet onberoerd. Maar het was niet altijd gemakkelijk te onderscheiden wie nu dader was en wie nu slachtoffer. De media gaven tegenstrijdige of gekleurde berichten. Er kwam ook veel kritiek op het gebrek aan daadkracht van de Verenigde Naties. Waarom grepen ze niet in?

Herman Hubben, Belgisch stripauteur, was zo verontwaardigd over de gebeurtenissen dat hij een striemende aanklacht schreef tegen de oorlog en de aanpak van de VN. Dit werd zijn strip *Sarajevo Tango* (1995).

Tip

via Google Afbeeldingen zijn heel wat fragmenten uit de strip terug te vinden.

Opdrachten

1. Lees en bekijk de eerste pagina van deze strip. Het verhaal is fictief maar de context is waar gebeurd. Waaraan kan je dat zien?
2. Lees de inleiding door de auteur. Noteer de woorden en uitdrukkingen die aantonen dat hij boos is en wil reageren.
3. De auteur neemt drie groepen op de korrel. Welke? Wat neemt hij die groepen kwalijk?
4. Denk je dat een dergelijke actie (een aanklacht maken en die naar de betrokkenen opsturen) zin heeft?
5. Welk actueel wereldprobleem gaat jou na aan het hart? Of krijgt volgens jou te weinig media-aandacht? Bedenk een manier om dit aan de kaak te stellen en voer je actie uit.
6. Het citaat waar Hermann het over heeft is van Holocaust-overlevende Primo Levi. Hij zei: "Monsters bestaan maar ze zijn te gering in aantal om echt gevaarlijk te zijn. Gevaarlijker zijn de gewone mensen, de functionarissen die klaarstaan om te geloven en te handelen zonder vragen te stellen." Denk je dat hij gelijk heeft?

Antwoorden

1. De tekening rechtsonder is gebaseerd op de bekende foto van Ron Haviv (zie boven).
2. 'misselijk', 'bonzen', 'gespleten tong', 'hypocrisie', 'Fari-zeeërs', 'hysterie', 'leugens', 'ziek', ...
3.
  - De Serviërs omwille van hun etnische zuiveringen.
  - De VN omdat ze niets anders ondernemen dan symbolisch protest.
  - De publieke opinie omdat ze zich om de tuin laten leiden of onverschillig zijn.

Pagina uit de strip

Bron: Hermann, *Sarajevo Tango*, 1995, p. 2.

In de woorden van de stripauteur

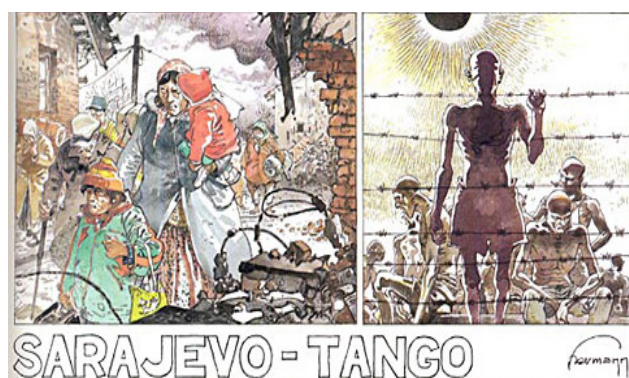
"Centraal in dit fictieve verhaal staat natuurlijk de harde realiteit zoals die zich afspeelde tussen mei '92 en januari '95. Toen Sarajevo op 27 mei 1992 werd gebombardeerd en de V.N. drie dagen later de Servische agressie veroordeelden, maakte ik nog deel uit van de gigantische kudde die rustig slikt wat de media haar voorschotelden. Toen was ik nog bereid om te geloven dat de aanwezigheid van de V.N. in Bosnië een herhaling van de terreur zou voorkomen die van Vukovar en andere plaatsjes in Oost-Kroatië een bloedbad had gemaakt. Maar ik werd al snel misselijk en het zou alleen maar erger worden. Ondanks de hand over hand toenemende misdragingen van de Serviërs, deed de internationale gemeenschap flink haar best om moordenaars en slachtoffers 'diplomatiek' op een zelfde niveau te plaatsen. Erger nog, de gespleten tong van de verantwoordelijke bonzen liet een duidelijke voorkeur horen voor de moordenaars. Geconfronteerd met al die hypocrisie vraag je je af of je aan het dromen bent. In Sarajevo werd de moeder van mijn vriend en agent Ervin Rustemagic neergeschoten op de drempel van het bejaardentehuis waar ze met andere oudjes woonde. Ze werden allemaal vermoord. Twee dagen later, vernielden Servische tanks het huis en de kantoren van Ervin. Nee, ik kon geen deel meer blijven uitmaken van de horde mensen die achteloos blijft slikken wat de Farizeeërs verklaren.. vooral als het officieel is. Intussen leerde ik de paranoïde vertegenwoordigers van een volk kennen. Bezeten door een haat die niet meer van deze tijd is en door een nationalistische hysterie waarvan de bloedige moorddadigheid blijkbaar niet gestopt moest worden. Concentratiekampen, blinde bombardementen op burgers, de tussenkomst van snipers – die moedige en goed verschoolen schutters. Het commando in handen van Radko Mladić, dirigent van de bloedige etnische zuivering door de Serviërs in Kroatië, en dokter-dichter-slager Radovan Karadžić.

In dat klimaat ging ik, met de hulp van een paar vrienden, in de coulissen van de macht op zoek naar een manier om Ervin, zijn vrouw en hun twee kinderen uit de hel te redden. Het werd een opeenvolging van niet nagekomen beloften, tegen een achtergrond van leugens, gruwels en slachtpartijen. Servië ging maar door. Bombardementen op veilige zones zonder dat de V.N. reageerden. Neem me niet kwalijk: Boutros Boutros-Ghali stuurde een protestbrief. Maar de slachting ging verder. Verslagen volgde ik de sinistere komedie van de ambtenaren ie als onderhandelaars in dienst waren van de V.N.. De interviews van de blauwe generaals MacKenzie, Morillon, Rose in de zin van "vraag-maar-en-ik-zie-wel-wat-ik-zeg"... ik werd er ziek van. De Serviërs moesten worden gespaard. En als de NAVO dan een keer toesloeg, volgde ogenblikkelijk daarop de verontschuldiging bij de Servische president Slobodan Milošević, de aanstoker van het Joegoslavische fiasco. En er werd plechtig beloofd dit nooit meer te doen. Terwijl ik deze tekst aan het schrijven ben, hoor ik op de radio dat

de Serviërs Srebrenica binnen vallen, in april '93 uitgeroepen tot veilige zone om de moslimbevolking te beschermen. Nu, twee jaar later, gaan de Übermensen van Karadžić over tot de etnische zuivering van de stad. "Onder," zo hoor ik de nieuwslezer zeggen, "het onmachtige oog van de blauwhelmen". De secretaris-generaal van de NAVO geeft wat oninteressant commentaar. Ik draai de klank dicht. Het wordt me te veel. Ik ben niet zo naïef om te denken dat Sarajevo-Tango iets zal veranderen aan de situatie die in de allereerste plaats het resultaat is van haat, gekte, machtswellust, compromissen en geld. Ik kreeg in het verleden enkele keren de opmerking dat ik een grote bek heb. Soms was het vriendelijk bedoeld, soms ook niet. Daarom dacht ik dat nu het moment was gekomen om hem op te zetten. Dáárom heb ik Sarajevo-Tango geschreven en getekend. Alleen daarom! Primo Levi zei ooit iets in de zin van: "Smeerlappen zullen er altijd zijn. De monsters laten hen leven."

Hermann, Brussel, 10 juli 1995.

Na publicatie stuurde de uitgever deze 'woedekreet' naar alle Europese staatshoofden en Regeringsleiders (voor België: Albert II en Jean-Luc Dehaene), naar de leden van de NAVO, de leden van de Veiligheidsraad, de Verdedigingstroepen van de VN, het Witte Huis, het Kremlin, Het Vaticaan, de federale republiek Joegoslavië, Amnesty International, Artsen zonder grenzen, ...

Berechtiging

Inleiding

Algemeen werd het uitblijven van een krachtdadig optreden in het Joegoslavisch conflict beschouwd als een gigantisch falen van de internationale gemeenschap. Bij de berechting van de schuldigen heeft de VN wel haar verantwoordelijkheid willen nemen: in 1993 werd in Den Haag het eerste internationale strafhof opgericht dat net als het Neurenbergtribunaal na de Tweede Wereldoorlog, recht moest spreken over gruwelijke en massale misdaden. Vandaag kunnen we niet over de Bosnische oorlog spreken, zonder (kritische) aandacht te schenken aan die gerechtelijke nasleep.

Opdrachten

1. Lees de tekst 'Het Joegoslaviëtribunaal'. Welke positieve effecten heeft het werk van dit Tribunaal?
2. Bekijk de affiche 'Wanted'. Zoek via wikipedia informatie over de drie personen op de affiche op. Vul het schema aan:

	Slobadan Milošević	Ratko Mladić	Radovan Karadžić
Geboren:			
Functie tijdens de oorlog:			
Beschuldigd van:			
Arrestatie:			
Veroordeeld tot:			

3. Met welke van de twee stellingen ga jij het meest akkoord? Verzamel argumenten en verdedig 'jouw' stelling.

Stelling 1: Het is belangrijk dat men sinds het Joegoslaviëtribunaal ook leiders en staatshoofden aansprakelijk stelt voor misdaden tegen de menselijkheid of genocide.

Stelling 2: Het maakt niet uit dat men sinds het Joegoslaviëtribunaal ook leiders en staatshoofden aansprakelijk stelt voor misdaden tegen de menselijkheid of genocide.

4. Stel een aanklacht op tegen een historisch of actueel staatshoofd dat volgens jou vervolgd had/zou moeten worden voor misdaden tegen de menselijkheid.

Antwoorden

1.
  - Er wordt gestreefd naar gerechtigheid.
  - Het is onmogelijk geworden de feiten te ontkennen.
  - Gerechtigheid helpt bij het verwerken van de trauma's.
  - Staatshoofden gaan niet meer zomaar vrijuit.

2.

Slobadan Milošević	
Geboren:	Požarevac (Servië), 20 augustus 1941
Functie tijdens de oorlog:	president van Servië en Joegoslavië
Beschuldigd van:	Hij stond sinds 12 mei 2002 terecht voor het Joegoslavië-tribunaal in Den Haag, wegens verdenking van oorlogsmisdaden, misdaden tegen de menselijkheid en genocide.
Arrestatie:	De Amerikaanse regering stelde de nieuwe Servische machthebbers een ultimatum dat op 31 maart 2001 afliep; zij eisten de arrestatie van Milošević in ruil voor verdere financiële hulp. Op 1 april 2001 werd Milošević in zijn villa in Dedinje, een wijk van Belgrado, gearresteerd.
Veroordeeld tot:	Hij stierf in 2006 in zijn cel aan een hartinfarct, nog voor het proces ten einde was.

Ratko Mladić	
Geboren:	Božanovići (toen in de Onafhankelijke Staat Kroatië), 12 maart 1942 of 1943
Functie tijdens de oorlog:	van 1992 tot 1995 opperbevelhebber van het Bosnisch-Servische leger, bijgenaamd de Servische Napoleon of de slager van Srebrenica
Beschuldigd van:	opdrachtgever Srebrenica (genocide, misdaden tegen de mensheid en andere oorlogsmisdaden)
Arrestatie:	pas op 26 mei 2011, uitgeleverd aan Den Haag in ruil voor Servisch EU-schap. Mladić werd door het Joegoslavië-tribunaal aangeklaagd voor genocide. Hij hield zich echter schuil, vermoedelijk in Servië. Na de arrestatie van Karadžić in juli 2008 was hij één van de twee belangrijke Servische verdachten die nog niet waren opgepakt.
Veroordeeld tot:	zijn proces loopt nog

Radovan Karadžić	
Geboren:	Petnjica (Montenegro), 19 juni 1945
Functie tijdens de oorlog:	President van de Bosnische Serviërs
Beschuldigd van:	oorlogsmisdaden en genocide
Arrestatie:	Radovan Karadžić bleef dertien jaar voortvluchtig. Hij had zich vermomd, en hij leefde onder de valse naam Dragan Dabić. Op het moment van zijn arrestatie was hij werkzaam als alternatief genezer in een privékliniek in Nieuw-Belgrado. Karadžić werd op 21 juli 2008 in Belgrado in een stadsbus gearresteerd.
Veroordeeld tot:	zijn proces loopt nog

3. Stelling 1: mogelijke argumenten:

- Voor genocide is er nooit één verantwoordelijke. Het is een radarwerk van mensen die allemaal kleine taken uitvoeren en zo op grote schaal mensen ombrengen. Juist daarom moeten we de leiders aansprakelijk kunnen stellen. Anders is het veel te gemakkelijk de schuld in andermans schoenen te schuiven.
- Voor andere leiders met slechte bedoelingen schept dit een precedent. Dergelijke onmenselijke praktijken worden echt niet getolereerd.
- Voor de slachtoffers en nabestaanden gaat het om een symbolische gerechtigheid: de leider staat symbool voor alle andere daders die toch niet meer te vatten zijn.

Stelling 2: mogelijke argumenten:

- De terechtstelling van de leiders gebeurt steeds als de genocide zich al voltrokken heeft. De doden komen er niet mee terug.
- De rechtspraak werkt niet altijd naar behoren. Zo werden er vele vraagtekens geplaatst bij de vrij-spraak in beroep van Ante Gotovina.
- De gigantische sommen geld die geïnvesteerd worden in het vatten van de daders, wegen niet op tegen de symbolische terechtstelling van enkele 'grote vissen'.
- Zelfs als de aangeklaagden veroordeeld worden, hoe kan een levenslange gevangenisstraf dan opwegen tegen het doden van duizenden onschuldige mensen?

Aegongebouw in Den Haag waar het Joegoslaviëtribunaal gevestigd is.

Tip

Meer weten over Internationaal Humanitair Recht en de oorlog in ex-Joegoslavië? In het kader van hun practicum Volkenrecht en Volkenrechtelijke instellingen 2012-2013 stelden studenten 3e bachelor rechten van de Universiteit Antwerpen hier een educatieve brochure rond samen. Deze brochure kan gratis worden aangevraagd bij de educatieve dienst van Kazerne Dossin.

De Feyter, K. e.a., *Het Joegoslavië conflict en het internationaal humanitair recht*, *Educatieve brochure bij de film 'In the Land of Blood and Honey'*, niet gepubliceerd, 2013.

Tip

De film 'Storm' en 'Carla's List' behandelen het thema van berechting door het Joegoslaviëtribunaal. Bij de eerste film is ook een educatief pakket uitgewerkt (in het Frans).

Lesimpulsen

Het Joegoslavië-tribunaal

In februari 1993 richtte de VN Veiligheidsraad in Den Haag het Joegoslavië-tribunaal ('International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia' of ICTY) op. Het Joegoslavië-tribunaal was het eerste internationale strafhof sinds de processen van Neurenberg na de Tweede Wereldoorlog. In 1994 werd ook het Rwanda-tribunaal opgericht, ditmaal niet op initiatief van de VN maar op verzoek van de Rwandese regering. Het grootste aantal zaken voor het Tribunaal betreft berechtingen van Serviërs en Bosnische Serviërs, maar er worden eveneens Kroaten, Bosnische moslims en Kosovaarse Albanezen vervolgd. Er zijn reeds meer dan 160 personen aangeklaagd, meer dan 60 mensen veroordeeld en zo'n 30-tal zaken zijn nog lopende. Het mandaat van het Tribunaal loopt af in 2013, behalve voor de reeds gestarte zaken. De hoogst mogelijke straf die door het Tribunaal kan worden opgelegd is een levenslange gevangenisstraf.

Het Tribunaal heeft een belangrijke rol gespeeld in het bestrijden van de ontkenning van de misdaden en in het helpen omgaan met geschiedenis en trauma's. Voor het eerst in de geschiedenis zijn ook politieke en militaire leiders (zoals Milošević, Karadžić en Mladić) aansprakelijk gesteld voor hun daden. Iemands positie beschermt hem dus niet langer tegen vervolging. De toenmalige president Slobodan Milošević was het eerste staatshoofd dat werd vervolgd voor oorlogsmisdaden en genocide. Hij stierf echter in 2006, nog voor zijn proces ten einde was.

Bronnen: Zwaan, T., "Crisis en genocide in Joegoslavië, 1985-1995", in: Boender, B. & ten Have, W., De Holocaust en andere genocides, een inleiding, NIOD / Amsterdam University Press, Amsterdam, 2012 en De Feyter, K., e.a., Het Joegoslavië conflict en het internationaal humanitair recht, Educatieve brochure bij de film 'In the Land of Blood and Honey', niet gepubliceerd, 2013.

Tip

Omdat deze oorlog zo kort geleden is, kan je via youtube heel wat beeldmateriaal bekijken. De beroemd geworden video bijvoorbeeld waarop Generaal Mladić kort na de val van Srebrenica de commandant van Dutchbat, Thom Karremans, uitkaffert.

'Wanted'-affiche van het Joegoslaviëtribunaal

Karadžić voor het Joegoslavië-tribunaal. Bron: ICTY

Traumaverwerking

Inleiding

De Daytonovereenkomst mag dan wel officieel een einde hebben gemaakt aan de conflicten in ex-Joegoslavië, het zal nog generaties duren voor alle lichamen zijn begraven, alle fysieke en mentale wonden zijn geheeld, alle vluchtelingen zich weer thuis voelen, alle huizen weer zijn opgebouwd, alle mijnen zijn verwijderd, het wederzijdse vertrouwen is hersteld.

Historisch onderzoek en onderwijs spelen een cruciale rol bij het verwerken van het verleden en het opbouwen van een betere toekomst. Helaas liggen beiden in de Servische Republiek en in de Federatie Bosnië en Herzegovina momenteel bijzonder moeilijk.

Opdrachten

1. Lees de tekst 'onherstelbare schade'. Verwoord zelf waar het grootste probleem volgens de auteur zit.
2. Discussieer met je klasgenoten over mogelijke oplossingen voor dit probleem.
3. Bekijk het filmfragment uit de documentaire over Sem. Je kan hier ook de transcriptie lezen.
4. Onderwijs kan een sleutelopdracht vervullen bij de traumaverwerking van een conflict. Waarom wil het in dit geval niet werken?
5. Akkoord of niet akkoord? Becommentarieer de uitspraak van de directeur:

"Als je niet weet wat er gisteren gebeurd is, gebeurt het morgen opnieuw."

Antwoorden

1. De wortels van het conflict (nationalistische gevoelens en wij-zij denken) zijn niet verdwenen.
2. Een mentaliteitswijziging, onderwijs, sensibilisering, openheid over wat gebeurd is, ...
4. De politieke situatie en de gespannen verhoudingen binnen de bevolking zorgen ervoor dat men dit onderwerp niet durft te onderwijzen. Het onderwerp staat in geen enkel leerplan.

Lesimpulsen

Onherstelbare schade

"Na de tweede Kroatische legeraanval op Servische enclaves in Kroatië, in augustus 1995, werden tv-beelden getoond van vluchtende Servische burgers. Hierbij was te zien hoe een Servische boerenfamilie op de vlucht sloeg. De vader zat met een grimmige blik achter het stuur van zijn tractor, met daarachter een kar met huisraad en zichtbaar angstige vrouwen en kinderen. Ze reden in

23

volle vaart over een smalle weg langs een bos. Langs de kant van de weg stond een krijsende Kroatische vrouw van middelbare leeftijd voor haar huis. Ze schold de passerende vluchtelingen uit en bekogelde ze met grote stenen. Deze beelden symboliseren waar misschien wel de grootste schade zit. Het voormalige Joegoslavië was een multi-etnisch en multicultureel land waarin men zich min of meer vrijelijk kon bewegen. Nu zit het grootste deel van de bevolking op een klein grondgebied opgesloten binnen hun eigen etno-nationale groep. Ze zijn aan alle kanten ingesloten door grenzen en zitten vol bittere herinneringen, terwijl angst en haat nog steeds regeren. Het zal nog vele generaties duren voordat deze schade is hersteld."

Bron: Zwaan, T., "Crisis en genocide in Joegoslavië, 1985-1995", in: Boender, B. & ten Have, W., De Holocaust en andere genocides, een inleiding, NIOD / Amsterdam University Press, Amsterdam, 2012.

Filmpje: het verhaal van Sem

Twintig jaar geleden ontvluchtte Sem de Bosnische stad Mostar en kwam in België wonen. Hij was toen nog een kind. De oorlog heeft niet alleen zijn jeugd verwoest, maar ook zijn jeugdherinneringen. Vandaag is Sem 31. Op Facebook vond hij een oude klasfoto. Hij reist terug naar Bosnië, op zoek van wat er nog over is van zijn verleden. In zijn vroegere school spreekt hij met de directeur. Bekijk het filmpje op de website van Kazerne Dossin.

- Sem: Ik ben hier vier jaar naar school geweest. Al mijn foto's zijn verbrand in de oorlog maar onlangs heb ik een foto gevonden op Facebook.

- Directeur: Hebben wij die gepost?

- Sem: De foto is enkele maanden voor de oorlog gemaakt. Ik heb geen enkele visuele referentie naar mezelf als kind. Dat is de eerste foto waarop ik mezelf herkend heb.

- Directeur: Ik krijg er kippenvel van.

Voice over (Sem): De directeur laat me enkele foto's zien van de school tijdens de oorlog. En ook dat is iets om kippenvel van te krijgen.

- Directeur: Het onderwijs was vroeger uniform. Er was een gemeenschappelijke taal en er waren geen splitsingen. Maar in 1992 was er de aanval op Bosnië en Herzegovina en alles kantelde om. Nu is alles dus veranderd. Vandaag zijn er officieel drie leerplannen in Bosnië en Herzegovina. Dit land bestaat nog altijd als een gemeenschap van drie etnische volken. Helaas wordt alles vanuit nationalistisch perspectief bekeken. Bijvoorbeeld de president van de Servische Republiek zegt dat voor hem Servië op de eerste plaats komt. Dat beïnvloedt de mensen en het onderwijs. Dus de geschiedenis tussen 1992 en 1995 wordt hier niet onderwezen.

- Sem: Nee?

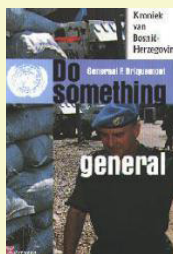
- Directeur: Nergens. In geen enkel leerplan. Niet in de Servische Republiek en ook niet binnen de Federatie. Officieel heet het dat het niet bekeken kan worden vanuit één standpunt. Ze willen niet dat het opnieuw tot conflicten komt. Maar als je niet weet wat er gisteren is gebeurd, gebeurt het morgen opnieuw. De oorlog is al twintig jaar geleden. Wij denken nog altijd dat de oorlog gisteren was. Het is hoog tijd dat men die oorlog in al zijn aspecten vanuit een wetenschappelijke hoek benadert. Maar als je nu de politieke toestand vergelijkt, zul je zien dat we niet veel verder staan dan voor de oorlog. Dat is ook een van de redenen dat men die periode niet onderwijst. Een wetenschappelijke conclusie zou kunnen zijn dat bijvoorbeeld een kind uit Duitsland nu meet van de oorlog afweet dan een kind uit Mostar."

Sem bij zijn ouderlijk huis in Mostar. Foto: Sem Bucman.

Achtergrondinformatie

Boeken

BRIQUEMONT, F., *Do something, general: kroniek van Bosnië-Herzegovina*, Standaard Uitgeverij, Antwerpen, 1998. Het verslag van de Belgische luitenant-generaal Briquemont die tussen 12 juli 1993 en 24 januari 1994 commando voerde over de vredsmacht van de Verenigde Naties in het voormalige Joegoslavië.

HEINERMANN, C., *Enduring Srebrenica*, Boekbinderij Abbringh, Groningen, 2012.

Fotografie Claudia Heinermann reisde sinds 2009 een aantal keren naar Bosnië om de sporen van de genocide in Srebrenica in woord en beeld vast te leggen.

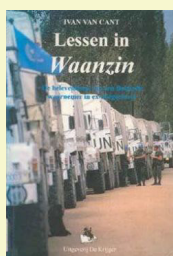

HREN, H., *Srebrenica: het verhaal van de overlevenden*, Van Gennep, 1999. De lotgevallen van 91 mannen en vrouwen die de val van Srebrenica overleefden.

NOVAKOVIC, J., *Gelukkig is wie bijtijds waanzinnig wordt. Dagboek uit Belgrado*, Lannoo, Tielt, 1999.

Dit boek gaat over de Navo-bombardementen op Belgrado die de Serviërs moesten dwingen vredesakkoorden te tekenen.

VAN CANT, I., *Lessen in Waanzin. De belevenissen van een Belgisch waarnemer in ex-Joegoslavië*, De Krijger, Erpe, 1995. Ivan Van Cant was persverantwoordelijke voor de European Community Monitor Mission in Ex-Joegoslavië, waar hij met internationale journalisten heeft rondgereisd in Bosnië en Kroatië. Bij zijn terugkomst schrijft hij dit boek over de belevenissen van twee Belgische kapiteins in de Balkan.

USON, C., *Ana Mladić*, Signatuur, Utrecht, 2013.

De dochter van de Bosnisch-Servische generaal Mladić, die terecht staat in Den Haag, pleegde in 1994 zelfmoord. De Spaanse auteur Clara Usón weeft met feiten en fictie een boeiende roman over een complex leven in een complexe tijd.

WILLEM HONIG, J., BOTH, N., *Srebrenica. Reconstructie van een oorlogsmisdaad*, Giethoorn, Meppel, 1996.

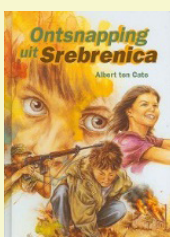
Op grond van een minutieus onderzoek tonen de auteurs aan dat het de belangrijkste landen in de Veiligheidsraad nooit ernst geweest is met het instellen van de 'veilige gebieden' in oostelijk Bosnië.

KEURIS, F. & VAN LIEMPT, A., *Dutchbat III, Getuigenissen na Srebrenica*, De Jonge Hond, Zwolle, 2010.

Portretten en ervaringen van Nederlandse militairen die in 1995 deelnamen aan de dramatisch verlopen VN-vredesmissie in Srebrenica.

Jeugdboeken

CATEN TEN, A., *Ontsnapping uit Srebrenica*, Callenbach, 2005.

Dit boek vertelt het verhaal van de vijftienjarige Dragan die als vluchteling de val van de enclave Srebrenica meemaakt.

FILIPOVIC, Z., *Verloren Stemmen. Oorlog in de woorden van kinderen*, Arena, Amsterdam, 2008.

Dit bijzondere boek is een bloemlezing van verhalen van kinderen die een oorlog hebben meegemaakt. Een deel van dit boek gaat over Bosnië-Herzegovina.

FILIPOVIC, Z., *Het dagboek van Zlata Filipovic*, Forum, Amsterdam, 1993. Dagboek van een Bosnisch meisje dat in Sarajevo woont. Ze beschrijft in haar dagboek de angsten, bedreigingen en onzekerheden van deze gruwelijke oorlog.

'Mostalgie: de klas van 91' door Sem BUCMAN, 2012, 25 min.

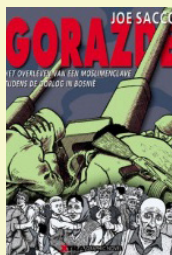
Sem Bucman was een jongen uit Mostar, in Bosnië-Herzegovina. Hij groeide er op en liep er school, tot de burgeroorlog. Op dat moment vluchtte de jongen met zijn familie naar België. In 2011 zag Sem een klasfoto op facebook waar hij zelf ook op stond. Hij vroeg zich af hoe het met al die mensen ondertussen zou zijn. Sem reist naar Mostar, op zoek naar zijn oude klasmakers en naar vergeten herinneringen en benieuwd naar wat de oorlog met zijn stad gedaan heeft.

Strips

HERMANN, *Sarajevo Tango*, Dupuis, Marcinelle-Charleroi, 1995.

'Sarajevo Tango', het compromisloze, rauwe meesterwerk van de Brusselse auteur Hermann, brengt de oorlog in ex-Joegoslavië weer tot leven.

SACCO, J., *Moslimenclave Gorazde. De oorlog in Oost-Bosnië*, Xtra, Amsterdam, 2011.

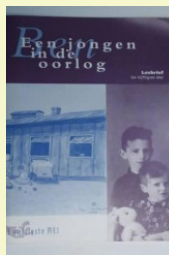
Als enige buitenlandse journalist verbleef Joe Sacco eind 1995, begin 1996 een aantal maanden in Gorazde. Deze enclave waar vooral moslims woonden werd jarenlang met zwaar geschut bestookt. Sacco is getuige van de laatste stuip trekkingen van de oorlog en ontmoet tientallen mensen die daarover getuigen.

Didactische pakketten

VAN DER VEEN, H., *De val van Srebrenica, lesbrief voor het basisonderwijs*, Herinneringscentrum Westerbork, 2006.

Dit pakket voor leerlingen van basis en 1e graad secundair werd in 2006 uitgebracht door Westerbork. Aan de hand van persoonlijke verhalen wordt aandacht gegeven aan de oorzaken van de oorlog in ex-Joegoslavië en aan de uiteindelijke val van de enclave Srebrenica.

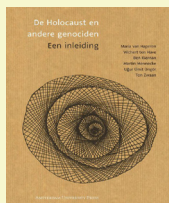
MULDER, D., *Ben: een jongen in de oorlog, Lesbrief voor de hoogste klassen van het basisonderwijs*, Herinneringscentrum Kamp Westerbork, 1995.

Documentaire

'Carla's list' door Marcel SCHUPBACH, 2006, 101 min.

In deze beklijvende documentaire wordt de hoofdaanklager van het Joegoslavië-tri-bunaal, Carla del Ponte, een aantal maanden met de camera gevolgd. Ze heeft maar één doel: de laatste voortvluchtige verdachten van de gruwelijke oorlogsmisdaden uit voormalig Joegoslavië oppakken en berechten.

BOENDER, B. & TEN HAVE, W., *De Holocaust en andere genocides, een inleiding*, NIOD / AUP, Amsterdam, 2012.

Deze bundel beschrijft kort en overzichtelijk vijf gevallen van genocide uit de twintigste eeuw, en de rechtsgang die daarop volgde. Door illustraties, verwijzingen en puntsgewijze overzichten, en gebaseerd op de meest recente wetenschappelijke literatuur, wordt inzicht gegeven in processen van genocide.

Getuigen uitnodigen

DE FEYTER, K., e.a., *Het Joegoslavië conflict en het internationaal humanitair recht*, Educatieve brochure bij de film 'In the Land of Blood and Honey', niet gepubliceerd, 2013.

In deze brochure vind je educatieve activiteiten en discussiepunten met als doel stil te staan bij de oorlog in Bosnië vanuit de focus van het internationaal humanitair recht.

In België en in Nederland zijn een heel aantal mensen te vinden die het conflict in Bosnië van ver of van dichtbij meemaakten. Wil je graag zo'n getuige uitnodigen om hierover te vertellen in de klas?

Voor België neem je contact op met het Instituut voor Veteranen: herinnering@war-veterans.be.

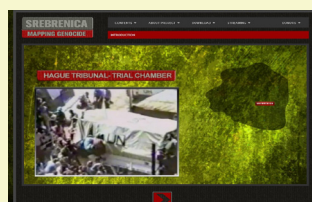
Voor Nederland contacteer je Landelijk Steunpunt WO II-Heden: <http://www.steunpuntgastspreekers.nl/>

Websites

<http://entoen.nu/srebrenica>

Bijzonder boeiende site met achtergrondinformatie over Srebrenica, concrete leestips (voor basis- en secundair onderwijs), boekenlijst, ...

<http://www.srebrenica-mappinggenocide.com/en-m/>

Heel interessante website in het Engels met video, foto's en info over Srebrenica.

<http://www.srebrenica.nl/Pages/OOR/23/313.bG-FuZz1OTA.html>

Rapport van het NIOD (Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies) met achtergrondinformatie voor leerkrachten.

<http://www.icty.org/>

Engelstalige website van het Joegoslavië-tribunaal met info en tijdslijn van het tribunaal en andere interessante achtergrondinformatie (o.a. kaarten, samenvatting van de conflicten in Joegoslavië), ...